

Світлана Кисіль

Особливості взаємовідносин між козацькою старшиною та ремісничими цехами Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII ст.

Право на заснування ремісничих цехів на території Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII ст. належало центральній або місцевій владі. Гетьманська адміністрація активно заохочувала розвиток ремісничого виробництва, підтримувала права та привілеї цехів. Організаційно це відбувалось у вигляді надання або підтвердження гетьманом чи полковниками права на заснування певного цеху. Отримання універсалу або „фундушного листа”¹ від козацької адміністрації гарантувало стабільність діяльності ремісничого об'єднання.

У другій половині XVII ст. універсали ремісничим цехам Чернігова надавалися переважно чернігівськими полковниками. Наприклад, 26 липня 1665 р. чернігівський магістрат надав право ткачам об'єднатися у цех. Того ж таки дня Д. Многогрішний у листі зазначив, що „ткачи и обыватели Чернеговские покляли пред нами лист от пана Войта и всего маестрату места Его Ц. Пр. В-ва на завод брацтва цеху ткацького наданий и просили нас абиемо на тот же цех ткацкий потвержене дали”².

Після Української національної революції козацька адміністрація здебільшого підтверджувала цехові акти, надані польським королем чи магнатами без суттєвих змін, лише інколи вносячи певні корективи. Так, сотник седнівський І. Кгрембецький, стверджуючи „лист” попереднього власника Седнева Я. С. Паца, додавав: „Що теж и я давних антицессоров такового права и надання не касуючи ... ствержаю в том тен лист, всех ремесников вишписанных о волностях от подвою волни били”³.

Стародубські калачники 23 листопада 1665 р. отримали дозвіл від полковника Л. Острянина на створення цеху на чолі з цехмістром, обраним „ведлуг уподобаня всего братства”⁴. 2 грудня 1673 р. Стародубський магістрат з відома полковника П. Рославця дозволив об'єднатися у цех місцевим олійникам, які напередодні ухвалили „себе порядок такий, яко и по інших местах мает цех”. У документі також зазначалось, що члени олійницького цеху мусять підкорятися цехмістрові й „от вшелякие повинности и послушенство неотдалился”⁵. У 1689 р. Стародубський полковник Т. Олексієвич дозволив ткачам об'єднатися у цех на чолі з цехмістром І. Жуком⁶.

Козацька адміністрація заохочувала утворення багатопрофільних ремісничих об'єднань. Так, отаман Березного Ю. Скарга, війт цього містечка С. Тихий та писар Д. Ігнатович 12 травня 1673 р. задовольнили прохання місцевих цехмістрів Кирила та Яреми “с товариством своим

всем цеховим” об'єднатися в рамках одного цеху ковалів, ткачів, золотарів та гончарів⁷.

Для другої половини XVII – XVIII ст. характерним явищем було прагнення цехів поширити свій контроль на навколишні села. Це знайшло відображення в універсалах гетьманів та полковників, які активно втручались у відносини між цеховими ремісниками і партачами. Так, 31 січня 1650 р. чернігівський полковник С. Подобайло надав привілей цехмістру шевського цеху Пархому Римаренку із заборонаю будь-кому „ремесла их заживати и тим ремеслом шевским бавитися, а в том им перешкоду чинити”. Ніжинський полковник В. Золотаренко в універсалі 1663 р. дав дозвіл на створення калачницького цеху у м. Березне, а також зазначив, що позацехові калачники мусять сплачувати до цехової скриньки „куп дванадцять брати, личби литовской и воску фунтов 10 на церков Божю”⁸. Стародубський полковник М. Миклашевський у листі від 14 березня 1703 р. зазначав, аби у Новгороді-Сіверському „нехто в цех их кравецкий неуписавшийся не важился ремесла кравецького робити ... и без дозволения товариского робити жадной роботи”. Кравців і шапочників, які мешкали у селах „в уезде новгородском”, та не належали до цеху зобов'язували „аби повинность и послушенства всякие в цеху кравецком новгородском отбывали”⁹. Подібні акти, надані козацькою старшиною, слугували законодавчою базою для існування та економічної діяльності ремісничих корпорацій.

У другій половині XVII – XVIII ст. козацька старшина була уповноважена надавати певні пільги цехам. Наприклад, ковалям Стародуба, як свідчить лист полковника С. Івановича від 22 травня 1684 р., дозволялось в осінню пору „осип пашенний з козаков тяглих людей в волости стародубовской всей брать”. Для вибирання „тоей з волости осипи” вони повинні були використовувати „мерочку себе з ратуше стародубовской”¹⁰. Стародубські полковники П. Рославец і Г. Карпович дозволяли членам ковальського цеху збирати коляду з „товариства и с послолства”. Крім того, стародубський війт мав прослідкувати, аби ніхто з них не був „спротивним ... тим ремесникам”¹¹. Я. Сомко й І. Мазепа наприкінці XVII ст. забороняли полковникові, сотнику й війту брати підводи у ремісників Козелецького шевського цеху і наказували, аби ніхто взагалі „не важился ... их ... обтяжати”, „их цеховии двор от подачок меских бил волен”¹². Ніжинський полковник Л. Жураковський, виступаючи на захист шевців, ткачів і кравців містечка Івангорода, у 1715 р. дозволив їм „при своим цеху по прежнему” бути й суворо заборонив цехмістрові Ніжинського ткацького і шевського цеху втручатися у їхні справи¹³.

У XVIII ст. слюсарські, ковальські й музичні ремісничі об'єднання, пов'язані з обслуговуванням війська, здебільшого перебували під протекцією полкової адміністрації. Так, цех музик м. Чернігова отримав 7 універсалів чернігівських полковників, які забороняли магістрату

обкладати їх „мескими поборами”¹⁴. Від 11 березня 1720 р. музики Чернігова звільнялися від „стации драгунской и от указных дач всегда были свободны”. Ремісники коропського ковальського цеху у XVIII ст. виконували „всякое дело около армату войсковой ремеслом своим” і, крім того обслуговували потреби гетьманського батуринського замку. В аналогічному становищі перебували Стародубським слюсарі. У 1767 р. ніжинські міщани у Наказі своєму депутату в Комісію 1767 р. зазначали, що „два цеха, як то: ковальській і музичській, також тесли, стельмахи, столяры и шершичники, полковая нежинская канцелярія ... от відомства магистратского и от права магдебурского отлучила и содержит тех всех, також и многих других цехов ремесленных людей, кушнеров, кравцов, шевцов прочих под своею командою, называет козаками и судит правом статуговым”¹⁵.

Водночас козацька адміністрація часто-густо втручалася у внутрішні справи цехів. У Стародубі у 1679 р. з відома полковника Г. Карповича ремісників ковальського цеху залучили в „отправованю работ разных” „на потребу войсковую”¹⁶. Аналогічне явище мало місце і в Глухові, коли „в генеральную артиллерию для работ оковии лафетов фурманови ящиков порохових и других надобностей также било висилаем от нас (ремісників) у зате работи”¹⁷. За свідченням стародубського полковника С. Івановича від 22 травня 1684 р., місцевих ремісників ковальського цеху використовували „около работи войскового”¹⁸. Членів музичного цеху Ніжина полкова канцелярія зобов'язала „всякіе государственные повинности і служби” відбувати¹⁹. У 1729 р. гетьман Д. Апостол видав універсал, за яким „артиллерии полковой стародубовской атаман пушкарьский со всем товариством” увійшов до складу слюсарського цеху Стародуба²⁰. У 1730 р. він передав у розпорядження військової артилерії ковальський цех Ніжина²¹.

У 1730 р. ремісники ковальського цеху м. Кролевеця скаржились гетьману, що крім їх роботи по обслуговуванню „артиллерии войсковой для окования гармат”, „тамошня старшина кролевецкая великие нам в сенокосном платеже обиды чинят, також повсяночною повсяночною сторожею утесняют. К тому же ... в подводы потягают, и протчими посполитыми податками щоденне и непотребными платками и протчим утесняют же”²². Саме через це Д. Апостол видав універсал ніжинському полковнику з вимогою не зловживати надмірними повинностями щодо ремісників²³.

Цілковита залежність ковальських, слюсарських і музичських ремісничих цехів від козацької старшини призвела до зловживань по відношенню до ремісників. Козацька старшина була зацікавлена у безкоштовному використанні праці цехових ремісників. Наприклад, Глухівський гончарський цех постійно скаржився на те, що його ремісників „посилают на работу... безденежно”²⁴. Крім того, представники старшини дозволяли собі не платити за витрачені при виконанні роботи матеріали. Подібні зловживання були не до вподоби

і міському уряду. Так, 1690 р. чернігівський „міській уряд” скаржився „перед царями Петром и Іоанном Алексеевичами” на те, що „полковники заставляют ремесленников работать на себя: плотников, сапожников, рыболовов, портных, серебрянников, лучников, седельников, кузнецов, гончаров, пильников, музыкантов, слесарей, бочаров, а те мастеровые, работая на полковников безмездно, не участвуют в ратушных расходах”²⁵.

Досить часто за невиконання доручення чи наказу полковники або сотники вдавалися до фізичної розправи над ремісниками. Так, олишівські міщани, які були віддані „в послушание” племіннику К. Розумовського М. Будлянському, у 1765 р. подали скаргу гетьману, в якій скаржилися, що „ныне же за наданем ... Будлянскому ... приезжая от дому его превосходительства подданные, первее, из нас некоторых знатнейших тех цехов причетников, нападая по улицам и тягая с домов наших ... били до полусмерти, а потом и тех цехов скринки, в которых были знатныя суммы денег – на погребение мертвых, на свечи цеховыя и на проч., отбив церкви божіи, забрали, в обиду и разорение церквей божих и нас”²⁶.

Зловживання козацької старшини по відношенню до цехових ремісників виявлялися у невиплаті грошей за продукцію, взяту у борг. Наприклад, у 1721 р. ремісники Конотопських різницького та калачницького цехів скаржилися на сотенну канцелярію, яка не повернула „100 талярей и 8 коп денег за взятые мясо, калачи, а также деньгами из цеховой скринки”²⁷. Наступного 1722 р. вони скаржилися П. Полуботку, „что много набрали на уряд конотопский у нашем цеху резницком мясом золотих чотири ста і сорок”²⁸. Слід зазначити, що у XVIII ст. характерним явищем став перехід ремісників під протекцію державних установ або козацької старшини. Так, Чернігівська полкова канцелярія у 1759 р. наказала, щоб майстрові військового звання були підпорядковані сотенній канцелярії, а не цехам²⁹. Полковники, як і гетьмани, приймали під свою протекцію окремих ремісників, і звільняли від загальних повинностей.

Причини подібних зловживань А. Єршов слушно вбачав у „слабкому розвитку міст і міського самоврядування на території Лівобережної України, придушенні міського самоврядування, у віданні якого знаходились цехи, та у відсутності чітко визначених прав та обов'язків цехів відносно козацької адміністрації та міського уряду”³¹.

Отже, у другій половині XVII – XVIII ст. склалися досить суперечливі взаємовідносини між козацькою старшиною та ремісничими об'єднаннями Північного Лівобережжя. З одного боку, гетьман та полковники надавали дозвіл на заснування ремісничих цехів і затверджували їхні статuti, що розширювало права і гарантувало привілейоване становище ремісничих корпорацій. Але з іншого боку, активне втручання козацької влади у цехові справи створювало сприятливу ситуацію для використання цехів у власних інтересах.

Відсутність чітко окресленого кола цехових повинностей у другій половині XVII – XVIII ст. спричиняла конфлікти між цехами та представниками козацької старшини.

1. Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. – Днепропетровск, 1985. – С. 52.
2. Там само. – С. 52.
3. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII в.в. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С. 93.
4. Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. – Днепропетровск, 1985. – С. 52.
5. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини в другій половині XVII ст. – К., 1998. – С. 31.
6. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986. – С. 99.
7. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини... – С. 35.
8. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов, 1866. – С. 93.
9. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини... – С. 32.
10. Там само. – С.37.
11. Там само. – С.38.
12. Там само.
13. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т. 2. Полк Нежинский. – К., 1893. – С.129.
14. З архіву української музики. Чернігівський цех музикантів в XVIII ст. // Музика. Місячник музичної культури. – К, 1923. – Ч. 6 – 7. – С. 39.
15. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С. 100.
16. Там само. – С.101.
17. Пиріг П.В. Цехова організація ремесла на Чернігівщині в другій половині XVII ст. // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 160.
18. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини... – С. 38.
19. Там само. – С. 39.
20. Там само.
21. Слабченко М.Е. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. – Одесса, 1922. – Ч. 1. – С. 43.
22. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства / За ред. Б.Д.Лановика.-К., 1994. – С. 158.
23. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй половине XVII – XVIII века. – Днепропетровск, 1984. – С. 80.
24. Там само. – С.81.
25. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С. 105.
26. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского управления 1870 – 1901 г., с очерком истории г.Чернигова. – Чернигов., 1901. – С. XXXVIII.
27. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки

- Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С. 110.
28. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй половине XVII – XVIII века. – Днепропетровск, 1984. – С. 53.
29. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII в.в. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С. 111.
30. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII-XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідчої кафедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1929. – Кн. IX. – С. 129.
31. Кондрашов В.Ф. Дослідження А.Г. Ершова з історії Лівобережної України // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 18. – С. 94.